

ZAŠTO SAM SE 2011. OSJEĆAO MAKEDONCEM ILI ZAŠTO VOLIM "MALE NARODE"

Zlatko Kramarić

Nedavno sam pročitao tekst Kenan Malika "Navijam za Englesku, ali samo na stadionu",¹ koji me podsjetio na jedno moje slično navijačko iskustvo. Naime, početkom 2011. godine postao sam veleposlanikom RH u Makedoniji,² a sredinom te godine održano je jedno slično sportsko

---

* U ovome smo tekstu varirali tezu o odnosu "autentičnog" i "neautentičnog" pripadnika nacije, koju smo preuzeli iz knjige francuskog filozofa A. Finkielkrauta, *Imaginary Židov*.

1 Vidjeti, Kenan Malik, <https://pescanik.net/navijam-za-englesku-ali-samo-na-stadionu/>, 06. srpnja 2021. godine.

2 To je vrijeme kada je Makedonija bila samo Makedonija, a u međunarodnoj uporabi ta se zemlja odazivala na ime FYROM! Za veliku većinu Europljana to je bila samo "jedna daleka zemlja o kojoj malo znamo". Upravo su to bile riječi kojim je engleski premijer Chamberlain mislio da će opravdati žrtvovanje Čehoslovačke u Munchenu, u jesen 1938. godine. A tako što bilo je moguće izreći jer u Europi oduvijek, na jednoj strani, postoje velike zemlje/nacije u pregovaračkim dvoranama, a na drugoj su sve one koje čitavu noć čekaju u predsobljima da čuju što su one "velike" odlučile. Upravo je ovom slikom Milan Kundera, veliki češki/europski književnik, opisao noć u kojoj su velike sile (Francuska Velika Britanija, Italija...) sramno "prodale" Čehoslovačku Hitleru. I ne samo što su je prodale, već su toj "maloj" zemlji/naciji te noći oduzele i pravo na riječ. Naime, njihovi diplomati, u jednoj sporednoj sobi, cijelu su noć probdijeli čekajući odluku o sudbini svoje zemlje! Ako želimo biti korektni, onda moramo reći da ovom prilikom Kundera samo reciklira stavove jednog drugog velikog poljskog književnika, W. Gombrowitza koji, pak, dolazi iz zemlje koja u određenim periodima povijesti nije postojala. Stoga i onu njegovu oporu rečenicu u pismu upućenom Czesawu Miloszu: "Ako naš jezik za stotinu godina bude još postojao...", treba prije svega shvatiti u kontekstu egzistencijalne ugroženosti poljske nacije. Jer, egzistencija te nacije nije niti za Poljake same samorazumljiva izvjesnost, nego uvijek i pitanje, izazov, rizik... (M. Kundera). Nedavno, nešto slično utvrdio je i makedonski književnik, M. Mandžukov, koji smatra da je u 90-im godinama prošloga

natjecanje, europsko prvenstvo u košarci, u Litvi. Na tom prvenstvu sudjelovala je i košarkaška reprezentacija Makedonije. Sudjelovala je i reprezentacija Hrvatske, ali na tom natjecanju, hrvatska reprezentacija loše je prošla, ispala je već u prvome krugu natjecanja. Za razliku od Hrvatske, na tom prvenstvu, makedonski košarkaši igrali su izvrsno, osvojili su sjajno četvrto mjesto.³

I budući da "mojima" na tom prvenstvu, nije išlo, ja sam odlučio diskretno navijati za Makedoniju. I tako sam postao "Makedonac na 40 minuta",⁴ jer sam svaku utakmicu poslije prvoga kruga, sa svojim makedonskim prijateljima navijačima, pratio u prepunim skopskim kafićima i strasno navijao za Makedoniju, za Peru Antića, za Bo McCalleba (crnog Amerikanca kojeg je Makedonski košarkaški savez pozvao da igra za Makedoniju i koji je, preko noći, svojim odličnim igrama postao ljubimac cijele nacije, prava sportska ikona), za Todora Gečevskog, koji je u to vrijeme igrao za Zadar,⁵ kao i za sve ostale makedonske košarkaše.

No, poslije svake utakmice, tih 40 minuta igre, taj se moj makedonski zanos, to moje skromno, prije svega, emocionalno investiranje u makedonski identitet, polako ali sigurno gubio. U sportu mi uopće nije neobično kada se javno demonstriraju tribalistički osjećaji, ali kada se ta demonstracija dovede u bilo kakvu svezu s bilo kojom nacijom, onda bi taj osjećaj poslije završetka svakog sportskog događaja trebao nestati. Naime, posvema je legitimno želje-

---

stoljeća Makedonija postala država bez suvereniteta i koja kao takva ne može očekivati nikakvu izvjesnu budućnost. Točnije, ovaj uvaženi makedonski akademik (sic!) ozbiljno misli da će se ona ugasiti već za desetak godina!

- 3 Niz njihovih pobjeda uistinu je bio impresivan, poslije nesretnog poraza od Crne Gore, oni su redom pobjeđivali i Hrvatsku, i Bosnu, i Gruziju, i Sloveniju (tada za Sloveniju nije igrao Luka Dončić), i domaćina Litvu, u to vrijeme jednu od najboljih košarkaških momčadi na svijetu... Moćna ruska reprezentacija u kojoj su igrali i NBA-košarkaši pobijedila ih je sretnim košem u posljednjoj sekundi utakmice. Još uvijek pamtim jednu od najljepših utakmica na tom prvenstvu, polufinale protiv sjajne španjolske momčadi, koja je do pobjede došla tek u posljednjoj četvrtini zahvaljujući nevjerojatnoj igri Juan Carlos Navarre. Te večeri taj sjajni košarkaš jednostavno nije umio promašiti, sve mu je ulazilo. Ali, i pored toga, makedonska momčad veći dio utakmice sjajno se držala. U jednom trenutku, u trećoj četvrtini, čak je i vodila. Pod pojmom "diskretno" znači da se nisam ponašao baš kao klasični/"autentični" navijači, nisam ni skakao ni zborno pjevao "Izlezi momče na terasa...", ali sam se iskreno/autentično radovao svakoj makedonskoj pobjedi. I tu radost uopće nisam skrivao. Bio sam "autentični" Makedonac, doduše, onaj "na 40 minuta", koji je sretan zbog pobjeda reprezentacije, koju iz nekih iracionalnih razloga doživljava kao svoju!
- 4 Ovo je, zapravo, sama parafraza ideje o "Englezu na 90 minuta", koju su izrekli Sunder Katwale i John Denham!

ti pobjeđivati u sportu, ali izvan stadiona, sportskih dvorana, borilišta stvari bi se ipak trebale promatrati na jedan drugačiji, po mogućnosti, racionalniji način. Bio bih neiskren kada ne bih priznao da me je, na tom prvenstvu u košarci, jedna pobjeda makedonskih košarkaša iznimno radovala.

Naravno, riječ je o pobjedi nad tradicionalno solidnom grčkom košarkaškom reprezentacijom! Nema nikakve dvojbe da je ta pobjeda imala i neke druge, političke konotacije, čiji se značaj na simboličnoj razini nikako ne smije podcijeniti. I kada se takvi događaji koji izazivaju burne reakcije pokušaju analizirati, onda bi se i o tim posljedičnim konotacijama trebalo voditi računa. No, izvan sportskih dvorana ta vrsta konotacija više nema nikakvog smisla. Štoviše, one mogu izazvati i čitav niz negativnih učinaka, usporiti pozitivne političke procese, koji se u javnosti najčešće uopće i ne primjećuju. Stoga je vrlo bitno da se ti tribalistički osjećaji u javnom prostoru kontroliraju. Tim više što smo uvjereni kako između grčkih i makedonskih interesa nema nekih bitnijih razlika. Ako je tome tako, onda bi i makedonska i grčka (i bilo koja druga, bugarska, srpska, hrvatska...) politika trebalo poduzeti sve što je u njihovoj moći kako bi se ti interesi, i oni politički, i oni ekonomski, ali i oni koji pripadaju sferi kulture, vjerskih tradicija, što je moguće više približili.⁶ Naime, smatramo da je proces približavanja jedan od najvažnijih uvjeta što boljeg razumijevanja između dviju država, dviju nacija...

Naravno, da dobar dio teza koje je Kenan Malik iznio u tekstu "Navijam za Englesku, ali samo na stadionu" nije moguće u potpunosti primijeniti na "makedonski slučaj". I to ne samo zato što Makedonci nisu Englezi, koji "nikada nisu morali sebi postaviti pitanje tko smo mi, jer su instinktivno znali tko su"⁷, jer je Engleska uvijek bila njihov dom, što se, pak, za Makedoniju

5 T. Gečevski nije bio ni prvi ni posljednji makedonski košarkaš, koji je igrao za neki hrvatski klub. Jedan od najboljih europskih košarkaša, Petar Naumovski, svoju profesionalnu karijeru započeo je u splitskoj Jugoplastici, krajem 80-ih godina prošloga stoljeća, u vrijeme kada je Jugoplastika dvije godine zaredom bila najbolja europska košarkaška momčad, pa je tako ovaj košarkaš imao jedinstvenu priliku da košarkaške vještine uči od najboljih, Dine Rađe i Toni Kukoča. Tu momčad stvorio je i vodio jedan od najboljih europskih trenera u povijesti toga sporta, Božo Maljković

6 Moram biti iskren i reći da sam među prvima pozdravio potpisivanje "Prespanskog sporazuma" u lipnju 2018. godine. Čak sam u jednom tekstu euforično predložio da njegovi duhovni inicijatori, Z. Zaev i A. Cipras (Sporazum su formalno potpisali ministri vanjskih poslova, N. Dimitrov i N. Kacijas), dobiju Nobelovu nagradu za mir. Naravno, bili smo posvema svjesni da bilo koja promjena imena nije nimalo ugodna stvar. Konačno, nisu slučajno stari Latini govorili: *nomen est omen!* Treba reći da se ova konstatacija o tome da je ime sve podjednako odnosi i na osobna, ali jednako

ne može reći. Postojali su povijesni periodi kada se svaka ideja "makedonstva" potiskivala, pa i negirala, tako što je ta ideja jako dugo bila prekrivena nekim drugim etničkim etiketama (i Bugari, i Srbi, i Grci osporavali su makedonsku nacionalnu afirmaciju, mnogi Srbi i danas ozbiljno misle da su Makedonci "južni Srbi" - a da je tome tako dovoljno je pogledati samo programe srpskih političkih stranaka iz 90-ih godina prošloga stoljeća; čak i one stranke, kao što su DS, LDS..., koje sebe doživljavaju demokratskim, nisu se, u svojim programima, deklaracijama, nedvosmisleno jasno odredili spram "makedonskog pitanja" – zajednički smisao svih tih osporavanja nije ništa drugo nego aspiracije "imperijalnih" susjeda prema makedonskom teritoriju), kada su Makedonci bili "nevidljivi", kada je bilo poželjno da se ponašaju na način "neautentičnog Makedonca", jer su živjeli u društvima u kojima se "njihovo osobno iskustvo, kultura i društveni doprinos nisu javno priznavali" (A. Young)! Riječ je o vremenima u kojima je "biti Makedonac" značilo imati "pogrešan identitet", pa onda nije bilo previše uputno da se na bilo koji način problematizira njegovo postojanje!⁸ Ovdje je posvema nevažno što Make-

---

tako i na imena država! Pokušajmo samo zamisliti kako to zvuči kada vam netko kaže da od sutra više niste osoba/država "x" već da ćete se od sutra odazivati na neko novo, vama ne samo tuđe, već i silom nametnuto ime. Stoga nam mora biti razumljivo da svaka promjena imena može biti bolna, posebice ako te promjene nisu dobrovoljne, ako su rezultat određenih političkih i inih pritisaka. (U tom smislu stoje primjedbe makedonskih ustavnopravnih eksperata, Gordane Siljanovske, Biljane Vankovske, Dejana Savevskog ..., koji smatraju da se ovakav "identitetski sporazum" u svojoj biti mora smatrati po sebi nezakonitim protivnim *ius cogens* pravilima i normama, odnosno imperativnom pravu suverenosti državno-pravnog identiteta/, te raskidivim sukladno Bečkoj konvenciji o pravu ugovora iz 1969. Sporazum predstavlja presedan u međunarodnom pravu jer su "u postupku njegovog zaključivanja, ratifikacije i izvršenja počinjene ozbiljna kršenja proceduralnih pravila). Nedavno smo bili svjedoci jedne takve bolne promjene: Republika Makedonija, sukladno prošlogodišnjem dogovoru dvaju premijera, Z. Zaeva i A. Ciprasa, pristala je promijeniti svoje ustavno ime Republika Makedonija u Republika Sjeverna Makedonija. Samo podsjećamo da je ovo njeno ustavno ime vrijedilo isključivo za internu uporabu. U svim drugim, međunarodnim prilikama RM bila je supstituirana jednim krajnje nakaradnim akronimom, FYROM/Bivša Jugoslavenska Republika Makedonija. Zvuči i više nego cinično država Jugoslavija već odavno nije postojala, ali ime te nepostojeće države uspjelo se (za)držati kao dio nespretne (i, dakako, uvredljive) atribucije u imenu makedonske države. A da se uistinu radilo o neprimjerenom cinizmu međunarodne zajednice svjedoči činjenica da je preko stotinu država svijeta, pa tako i Republika Hrvatska, priznalo Makedoniju pod njenim ustavnim imenom. No, zbog pritiska Grčke, južnog susjeda Makedonije, makedonski političari morali su pristati da u međunarodnoj komunikaciji svoje ustavno ime supstituiraju ovim i više nego tragikomičnim akronimom. Ulazak u NATO-savez trebao je predstavljati, kakvu-takvu, supstituciju za taj pristanak! Želim(o) vjerovati da će povijest pokazati da je upravo taj čin bio odlučujući u spašavanju makedonske suverenosti, koju kao što se dadne vidjeti i neki ozbiljni Makedonci dovode u pitanje!?

7 Riječ je o stavu engleskog konzervativnog filozofa, sir Roger Vernona Scrutona (1944-2020), koji

donci nisu nacija bez korijena, što postoje mnogi dokumenti, pisani tragovi, koji svjedoče o (dugo)vječnosti te nacije, njene kulture, vjere, pismenosti...

A kada je u pitanje značenja pojma "dom", onda smo na vrlo skliskom i nesigurnom terenu. Naime, pod tim pojmom ne samo što se može svašta predmnijevati, već se tako što u surovoj političkoj stvarnosti i događa.

Nadalje, Makedonija se još uvijek ne suočava s mnogim problemima s kojim se, pak, sustavno suočavaju zapadno-europske zemlje, njihova društva. Makedonija nema iskustvo "migrantske krize". Veliki broj migranata, u proljeće, ljeto 2015. godine, kroz Makedoniju je samo prošao, nije se duže zadržavao. Makedonija nije bila na popisu njihovih želja. Ona im nije bila zanimljiva destinacija. Ali, bez obzira na tu činjenicu, to još uvijek ne znači da u današnjem makedonskom društvu pitanje "makedonskog identiteta" nije jedno od najvažnijih političko-kulturnih pitanja. Stoga je krajnje vrijeme da se zapitamo što nam uopće danas znači "makedonski identitet"? Točnije, koliko se taj identitet uopće može smatrati "građanskim identitetom"? Ako bi on to bio, onda moramo postaviti jedno logično pitanje: kako unutar tog identiteta funkcioniraju i makedonski Albanci, ali i svi oni "drugi"? A, ako nije riječ o "građanskom identitetu", već isključivo etničkom, kako se u tom slučaju spram njega odnose makedonski Albanci, čiji se broj u Makedoniji uistinu mora respektirati? Isto tako, nema nikakve dvojbe da i većina u Makedoniji činjenicu da u njihovoj zemlji živi znatan broj onih koji nisu etnički Makedonci, koji pripadaju onim "drugim", mora respektirati, ako se želi da

---

sukladno svojim filozofskim načelima smatra da imigranti "uopće nisu pravi Englezi", već su postali Britanci kroz čudan proces koji nadilazi neprirodnost stranca: "nelagoda zbog imigracije je neizbježna zbog poremećaja starog poznatog iskustva doma", citirano prema Kenan Malik, <https://pescanik.net/navijam-za-englesku-ali-samo-na-stadionu/>. 6. srpnja 2021. godine.

- 8 O nekim od tih osporavateljskih politika vidjeti fb-post Katice Kulavkove od 4. kolovoza 2021. godine. Na tom postu ova autorica upozorava na sustavno osporavanje prava Makedoncima da sami tumače svoju historiju. Zanimljivo je da su takve tendencije, prema njenom mišljenju, prisutne i u sadašnjoj Makedoniji. Tako nas autorica, između ostaloga, podsjeća da je krajem 19. stoljeća Partenij Zografski napisao *Gramatiku slavjano-makedonskog jezika* (240 stranica) i koja je tiskana u Carigradu, nekim slučajem jednostavno nestala. Nešto bolje sreće bio je Georgi Pulevski, koji je 1890. napisao *Istoriju na slavjano-makedonski narod* (2000 stranica), i rukopis te (h)istorije srećom je sačuvan. Na čudesni način spašena je knjiga K. P. Misirkova, *Za makedonski raboti* (1903.), ali taj je rukopis u kojem su postavljeni temeljni principi kodifikacije makedonskog jezika postao aktualan tek poslije 1944. godine, kada je formirana socijalistička Makedonija u okviru socijalističke Jugoslavije.

makedonski "nacionalni simboli postanu sastavni dio života svakog pojedinca".⁹ Pa, i onih "drugih, ne-Makedonaca"! A tako što neće biti jednostavno ostvariti ako se Albanci u makedonskim historijskim knjigama pojavljuju isključivo "kao grupa koja je pomagala italijanskim okupacionim snagama tokom Drugog svetskog rata, ili, u kontekstu ideologije velikoalbarske ideje koja je ugrožavala ideju o makedonskoj državi, kako tvrdi Štefan Troebst".¹⁰ Bez obzira što ovo nije u potpunosti netočno ipak se mora biti svjestan da se takvim pristupima postojeći problemi u makedonskom društvu ne rješavaju. U tom smislu od makedonskih teoretičara očekujemo ne samo da čitaju tekstove Emanuela Levinasa,¹¹ već da njegova etika odgovornosti spram Drugog postane vladajući model (su)života u makedonskom društvu. Naravno, to nije nimalo jednostavno, jer ni taj Drugi nije u svim detaljima nevin. Ali, taj pretpostavljeni "grijež" Drugoga, njegova potencijalna radikalnost, nikako ne

-
- 9 O tome smo i sami pisali u svojim tekstovima, posebice u knjizi *Kultura i trauma. Pismo bugarskom prijatelju*, Meandar, Zagreb, 2020. O tome naravno pored nas pišu i mnogi drugi makedonisti, historiografi..., ali očito da se spram takvih detalja europski birokrati ponašaju sukladno onom aspektu Hegelove filozofije, koja je sklona takve "detalje" ne samo ignorirati, već se samo njihovo postojanje smatra njihovim "smrtnim grijehom": to što postoje ne znači apsolutno ništa, štoviše, to je gore po njih same! U posljednje vrijeme Lj. Spasov, makedonski lingvist, objavio je dvije zanimljive knjige, *Razgovori s Vladom Oroševićem* i *Jas: godini plodni* u kojima, između ostaloga, i kroz vlastite obiteljske priče i slike dokumentirano svjedoči o postojanju makedonskog građanstva, njihovoj visokoj kulturi, običajima, navikama...
- 10 Vidjeti, E. Hobsbawm, *Nacije i nacionalizam od 1780*. Drugim riječima, ako makedonsko društvo želi biti na razini modernih, demokratskih, liberalnih društva i ono će morati štiti i njegovati različite kulture, i ono će morati osigurati njihov razvitak i opstanak. A tako što će biti moguće samo ako ne bude inzistiralo na ponavljanju onih povijesnih epizoda u kojima su oni bili žrtve nepovoljnih geo-političkih odnosa, u kojima se njihova vlastita kultura, njihovo osobno iskustvo, njihova tradicija nisu bile dopuštene, nisu bile priznate. Moramo sa žaljenjem konstatirati da je ovih posljednjih tridesetak godina od uspostave neovisne Makedonije bilo puno lutanja, puno pogrešnih strategija, odabira "krivih" simbola, nekontroliranih izleta u daleku, antičku prošlost, nepoštovanje čitavog niza kanona, nepotrebnog koketiranja s likovima iz povijesti koji je nemoguće dovesti u bilo kakvu svezu s idejom "makedonstva", pa bi onda i mogla stajati ona opora opaska austrijskog povjesničara U. Brunnbauera da je proces izgradnje makedonske nacije još uvijek nedovršen. Takav se dojam uvijek može steći kada se historija nepotrebno politizira, dekontekstualizira... i gdje onda taj osjećaj "nedovršenosti" nužno rezultira novim traumama, frustracijama... Vidjeti, U. Brunnbauer, *Drevna nacionalnost i vjekovna borba za državnost: historioografski mitovi u Republici Makedoniji* (FYROM).
- 11 Vidjeti, Vladan Jovanović, <https://pescanik-net/boginja-izida-pod-suncem-vergine/>.6. rujna 2013. godine. Nema nikakve dvojbe da je ove konstatacije moguće braniti, ali moramo biti svjesni da je jednako tako pogrešno albansku zajednicu u Makedoniji promatrati u kategoriji "arhe-neprijatelja", jer ona to jednostavno nije. Konačno, postoje i neki drugi primjeri iz povijesti (npr. čitav niz epizoda iz Drugog svjetskog rata, socijalističkog perioda Makedonije...), koji pokazuju da su te dvije zajednice imale iste interese.

može biti alibi za prakticiranje onih promašenih političkih strategija, kojeg Drugog vide isključivo kao "neprijatelja"!

Ako želimo biti korektni, onda moramo reći da je u nogometnoj makedonskoj reprezentaciji postignut kudikamo veći stupanj inkluzivnog makedonskog identiteta, nego što je to u košarkaškoj, odnosno rukometnoj reprezentaciji. No, to nije samo specifičnost makedonske nogometne reprezentacije. To vrijedi, manje-više, i za sve druge europske reprezentacije. Tako je i anketa, koju je provela agencija "Britanska budućnost" pokazala da engleska nogometna momčad daleko nadilazi bilo koji drugi simbol inkluzivnog engleskog identiteta.¹² Došlo je vrijeme u kojem ćemo svi mi biti, htjeli-ne htjeli, multikulturalisti, koji će njegovati različitosti, poštivati pluralizam, štiti politike identiteta.¹³ Konačno, to su i svojstva progresivnog, anti-rasističkog pogleda na svijet na kojima se temelje suvremene demokratske države.¹⁴ No, i Kenan Malik posvema je svjestan da ni ovakvi "progresivni" stavovi nisu, u svim detaljima, apsolutno nevini.

U tom kontekstu, citirat će francuskog filozofa, A. Finkielkrauta, koji pak smatra da bez obzira što i "rasni teoretičari i multikulturalisti imaju suprotstavljene principe, oni zapravo imaju istu viziju svijeta", jer i jedni i drugi osporavaju "bilo kakvu mogućnost prirodnog i kulturnog zajedništva različitih naroda". Takva politika različitosti, koja tolerira da svatko živi prema svojim uvjerenjima, puštajući drugoga na miru ne rješava niti jedan ozbiljniji problem u današnjim podijeljenim društvima, pa tako ni u makedonskom društvu.

O tome smo nešto više pisali u našim posljednjim radovima¹⁵ u kojima smo se bavili fenomenom arhiva unutar makedonskog nacionalnog pamćenja, odnosno u kojima smo pokazali kako je moguće čitati i teorijske i poetske tekstove B. Koneskog kroz identitesku optiku, kroz politike kulturnog

12 Vidjeti, Kenan Malik, <https://pecanik.net/navijam-za-englesku-ali-samo-na-stadionu/>.

13 Iz svake brige o identitetu, prema mišljenju Ch. Taylora, logično proizlazi "legitimna težnja da se on i sačuva". I ta je ideja trajno zastupljena u svim našim tekstovima u kojima smo pisali o (makedonskom) identitetu.

14 Vidjeti, Kenan Malik, <https://pecanik.net/pogresni-identitet/>. 18. listopada 2009. godine U ovom tekstu, koji je izvorno publiciran u *New Humanist*, 7/8, 2008. godine, autor zapravo reciklira stavove američkog filozofa Nathana Glazera.

identiteta. To ne znači da želimo osporiti opće poznatu činjenicu da je B. Koneski, u najvećoj mjeri, svoj iznimni osjećaj za "makedonsku stvar" ostvarivao kroz "jugoslavensku ideju", ali u tim realizacijama postoje i nijanse! I upravo su nas one i zanimale!

Stoga bi naš zaključak bio da nema nikakvih potreba ignorirati "identitarne politike". A da smo u pravu može nam potvrditi i tekst A. Finkielkrauta, "Age de l'ideologie, age des cultures", u: Colloque des Intellectuels Juifs: Memoire et Historie, (Donnees et Debats, Colloque XXV), Denoel, Paris 1986., str.109-120.,¹⁶ u kojem je ovaj francuski filozof, još u 80-im godinama prošloga stoljeća, prije pada Berlinskog zida, prije "nacionalnog buđenja" srednjoeuropskih nacija, prije definitivnog sloma komunizma, nastojao promisliti razloge svjetskog-povijesnoga okreta pitanju kulturalnog i nacionalnog identiteta¹⁷ umjesto dotad vladajućeg kanona revolucionarnih utopija. A ti se procesi mogu pratiti i u makedonskom društvu. Koliko je nama poznato studentska gibanja 1968. godine i nisu se nešto previše osjetili na skopskom univerzitetu. Iako je Brijunski plenum, pad A. Rankovića, u ljeto 1966. godine, kod određenih makedonskih političkih krugova, prije svega, onih oko Krste Crvenkovskog, izazvao pozitivne reakcije, ta radost nije previše dugo trajala, jer je Josip Broz Tito vrlo brzo, već početkom 70-ih godina, odustao od bilo kakve ideje radikalne demokratizacije društva i partije, pa je tako nemilosrdno ugušio "hrvatsko proljeće", poslije toga smijenio je i "srpske liberalne"(Latinku Perović, Marka Nikezića...). U Makedoniji će se tih 70-ih godina, na velika vrata, na političku scenu vratiti stari partijski kadrovi predvođeni "vječnim"L. Koliševskim, koji uopće nije krio da je autentični boljševik. Povratak Koliševskog značio je da Crvenkovski mora u prijevremenu političku mirovinu.

---

15 Riječ je o izlaganjima u povodu 100-obljetnice rođenja B. Koneskog, u organizaciji MANU i Filološkog fakulteta u Skopju, kao i izlaganje povodom 40-obljetnice postojanja Instituta za makedonsku literaturu. Oba izlaganja održana su u lipnju 2021. godine.

16 A. Finkielkraut nikada nije krio svoje simpatije prema javnom djelovanju M. Kundera. Stoga imamo dojam da je ovaj tekst i nastao kao posljedica čitanja Kunderinih tekstova, prije svega "Tragedije Srednje Europe...", u kojima je ovaj pisac pokazao zašto "male" nacije ne smiju samo tako odustati od svojeg identiteta, od svoje kulture, od svoje tradicije, od svog jezika... I tu njihova strast prema tim temama, jeziku, tradiciji..., nikako nije moguće interpretirati kao posvemašnji dokaz "bijede malih naroda"(I. Bibo), njihove nepovijesnosti, kao što je to mislio K. Marx za većinu slavenskih naroda.

Riječ je o političaru koji, ne samo što je aktivno sudjelovao u smjenjivanju Rankovića, već je bio politički vrlo blizak sa Savkom Dabčević-Kučar i Mikom Tripalom, hrvatskim liberalima. Niti jednu od ovih činjenica srpski unitaristi nisu mu mogli oprostiti. No, svi ti politički procesi, i oni s demokratskim predznakom, kao i oni koji su bili retrogradni, ostavili su vidljivi trag kako u makedonskoj političkoj, tako i u akademskoj zajednici. Ti političko-kulturni procesi nisu prošli bez reakcije.

Na njih su reagirali i političari, ali i makedonski književnici¹⁸ i neki pojedinci unutar makedonske akademske zajednice. Tako će već 27. ožujka 1974. godine D. Mitrev održati slavno predavanje o Makedonskome literaturnom kružoku u kojem će vrlo jasno reći "da unutar 'jugoslavenske ideje' nije moguće do kraja realizirati puni politički i drugi identitet makedonske nacije, odnosno da 'organski' makedonski identitet ima prednost pred jugoslavenskim koji, u konačnici, predstavlja tek jednu, doduše, vrlo važnu epizodu u procesu nacionalne emancipacije."¹⁹

U to se vrijeme nitko nije usudio, ne samo u Makedoniji, već i u Jugoslaviji, otvoreno preispitati grijehe marksizma. Sva ona silna pisma partijskim moćnicima koja je marno pisao P. Matvejević, zagrebački profesor francuske književnosti, ipak nisu imala tu težinu.

17 No, isto tako, treba reći da ti identiteti mogu biti i "nesretni" (naslov jedne knjige A. Finkielkrauta) i "ubilački" (naslov knjige A. Maaloufa, libanonsko-francuskog romanopisca), što samo govori o posvemašnjoj složenosti tog fenomena, koji kao takav zaslužuje našu pozornost!

18 Ovdje prije svega mislimo na one poetske zbirke A. Popovskog, G. Todorovskog, J. Koteskog..., koje su nastale u 70-im godinama prošloga stoljeća, kao i na one prozne tekstove (S. Janevskog, B. Pavlovskog...) u kojima su ovi književnici u makedonsku književnost uveli temu "makedonske dijaspore", koja je do tada predstavljala tabu - temu. Nadalje, u dramskim tekstovima J. Plevneša, G. Stefanovskog..., u odnosu na dramski opus jednog K. Čašulea, nacionalne teme propitivat će se iz jedne posvema drugačije perspektive. Možda upravo komparativni pristup ovim dramskim poetikama, na najbolji mogući način, demonstrira teorijski obrat koji se tih godina dogodio: dok je u dramama K. Čašulea u prvom planu junak kojeg muče pitanja revolucionarne utopije, dotle se u dramama J. Plevneša, G. Stefanovskog "junaci" pitaju "tko smo", "kome pripadamo", riječ je o junacima koje uopće ne zanimaju promjene u društvu, ideja revolucije im je strana, oni jedino znaju da su im "kanonska sjećanja" nedovoljna, pa su oni prisiljeni pronaći neka nova, drukčija "prisjećanja" na prošlost... Drugim riječima, vrijeme ideologije supstituirano je vremenom kulture!

Ondašnji jugoslavenski/makedonski teoretičari (M. Đurčinov, A. Vangelov, G. Stardelov...) uredno su prespavali objavljivanje Solženjicinova *Arhipelag Gulaga*.²⁰ Nije bilo uputno govoriti o praksi logorskog komunizma, koja se, by the way, prakticirala i u Jugoslaviji.²¹

Na ovim prostorima i dalje je prevladavala sartrovska kritika samo jednog totalitarizma (fašizma), a o onom drugom mudro se šutjelo. Ne može se reći da tekstovi jedne H. Arednt nisu bili poznati, ali njihovo poznavanje nije rezultiralo kritičkim preispitivanjem marksizma. Nadalje, nismo uvjereni da su naši teoretičari/filozofi, na pravi način, pročitali tekstove L. Althussera, ili tekstove F. Fanona... O nekim novim, drukčijim "prisjećanjima", u to vrijeme, ni u Jugoslaviji, a još manje u Makedoniji, nije moguće govoriti. Ako želimo biti iskreni, onda moramo reći da niti jedan od makedonskih kanona još uvijek nije dekonstruiran.²²

-
- 19 Vidjeti, Z. Kramarić, "Ideologija-historiografija (politički aspekt kritičke djelatnosti Dimitra Mitreva)", u: *Identitet, Tekst, Nacija (interpretacije crnila makedonske povijesti)*, Ljevak, Zagreb, 2009., str.197. U nekim smo drugim tekstovima, "Književna historiografija i proizvodnja povijesti – bilješke uz Novu makedonsku književnost M. Đurčinova", u: *Jugoslavenska ideja u kontekstu postkolonijalne krinosttike*, Meandar, Zagreb, 2014., str.211-251., ukazivali na iznimnu važ upravo tog perioda, perioda "socijalističke Makedonije", koji se, za razliku od tog perioda u Čehoslovačkoj, nikako ne može svesti samo na "život u laži" (V. Havel). U Makedoniji socijalizam nije bio fatalna (h)istorijska greška (CH. Giordano).
- 20 Prespavali su oni i K. Štajnera i njegovih *7000 dana u Sibiru*. Iako je ova knjiga objavljena 1971, u Zagrebu, ta činjenica osim Danila Kiša nikoga drugoga nije previše dojmila. I upravo pod utjecajem Štajnerovih tragičnih sibirskih priča ovaj će književnik već 1976. godine objaviti svoju *Grobnicu za Borisa Davidoviča*. Staljinisti i srpski nacionalisti tako što mu nisu mogli oprostiti. Kritike su bile žestoke. Doduše, u njegovu obranu stali su P. Matvejević, N. Milošević...
- 21 Naravno, u tim vremenima se o Golom otoku samo šaputalo. Ta tema u Makedoniji bila je dodatno kontaminirana, jer je jedan od logoraša na Golom otoku bio i Venko Markovski, koji će napisati knjigu o tom svom boravku na Golom otoku.
- 22 Čak je i Jasna Koteska u svojim izvrsnim knjigama, *Sanitarna enigma, Komunistička intima...*, stala na pola puta, jer tragičnu sudbinu vlastitog oca ne samo što doživljava, već i interpretira isključivo kao "privatnu/intimnu" tragediju, a ne kao jedan od dominantnih simptoma jednog vremena, društva... No, očito da razloge za tu "nedovršenost" treba vidjeti u limitiranosti psihoanalitičke teorije, koja jednostavno nije u stanju na pravi način objasniti da je sfera "privatnosti" *par excellence* političko pitanje! Nedavno smo imali prilike slušati izlaganje S. Prokopieva u kojem je ovaj književnik i književni teoretičar na prilično provokativni način, progovorio o makedonskim nacionalnim ikonama (B. Koneskom, S. Janevskom, K. Čašuli...) i njihovoj (mogućoj) sudbini u makedonskoj političko-kulturnoj povijesti. Posebice su nam zanimljive bile njegove opservacije o K. Čašuli, koji je, prema mišljenju, S. Prokopieva, već sada posvema nebitna figura u makedonskoj kulturno-političkoj povijesti, a takva sudbina čeka i S. Janevskog!